

Rövidtávú magyar reálpolitikák

Libertariusról nem igen tudunk többet, mint hogy egy csaknem 70 ezer szóból álló történelmi és politikai esszé szerzője, valamint, hogy Budapesten él. Kézirata, mely a « Magyarország, 1984 » címet viseli és Bibó István emlékének van ajánlva, az 1979-es év folyamán jutott ki külföldre. Ha anyagi eszközeink lehetővé teszik, teljes szövegében közölni fogjuk a « Magyar Füzetek Könyvei » sorozatban.

E számunkban, ízelítőül két rövidebb részletet publikálunk belőle. Az első részlet a szerző fő történelmi tézisébe enged betekintést. A második részlet játékos betét a kéziratban, képzeletbeli párbeszéd egy jóindulatú konformistával, s ez alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy a mai magyar értelmiségi közgondolkodás legelterjedtebb tételeivel szálljon vitába.

A kompromisszumok országa

A Horthy-rendszerrel való analógiákat sokan igen szerencsétlennek tarthatják. Azt is el tudom képzelni, hogy igazságtalannak tartják a jelenlegi kurzussal szemben, még akkor is, ha attól egyáltalán nincsenek elragadtatva. [...] Én az összes jogi, szociális valamint Magyarország hely-

zetére vonatkozó különbséget ismerem, és azt mondhatom: Horthyék *felelőssége* súlyosabb országunk mai vezetőinél, de — ahogy Németh László 1956 november 2-án az Irodalmi Újságban írta — a Horthy-rendszer antiszociális féljogrendjén át tudott törni egy, a reformkorinál sokkal magasabb színvonalú magyar kultúra, ma viszont ezt csak nyomokban, azaz inkább kezdetekben láthatjuk, később megpróbálom elemezni, miért.

Nem kell azonban a horthyzmus analógiájához ragaszkodnunk. A lenini « forradalom » terméketlenségének *nem* az egyetlen bizonyítéka, hogy a szocializmus eszméjét deformálta. Hanem az is, hogy megőrizte és reprodukálta az általa sújtott országok reakciós történelmi hagyományait. Ma, amikor a « marxizmus-leninizmus »-nak nevezett eklektikus, de zárt ideológiai komplexum felbomlott, eme tradíciók többé-kevésbé « tisztán » jelennek meg ezeknek az országoknak ideológiai-kulturális életében. Itt van az alapvető különbség, amely — minden látszat ellenére — elválasztja az oroszországi torzszülést a francia forradalomtól, akkor is, ha az végül jakobinizmussá, thermidorrá, bonapartizmussá fajult. Igaz: a francia forradalom végül is nem gyengítette, hanem — máig tartó káros következményekkel — *megerősítette* az abszolút monarchia központosító tendenciáit. De az azért mégsem tagadható, hogy *új értékeket* hozott létre (no meg természetesen erős polgárságot, mely ezeket az értékeket jól-rosszul hordozni tudja). Lenin és Sztálin azonban egy értékeitől megfosztott pszeudoszcientista és irracionalizált « marxizmus » jegyében hajtották végre a maguk forradalommal maszkírozott államcsínyeit, egyre jobban elsüllyedve ama tévhitben, hogy — pozitív *értékek* híján — a történelem összes *spontán* tévútját *tudatosan* reprodukálni lehet és kell, mert ezek a tudatos tévedések — a hegeli dialektika tisztítótüzeiben — önmaguktól etikai értékekbe fognak « átcsapni ». Ma, amikor ez a feltételezett « bűvös kör » már huszonöt éve halott, de ugyanakkor minden *valóságos* értéket is tankokkal, börtönökkel és elmeegógyintézetekkel akarnak visszaparancsolni a történelem süllyesztőjébe, a legmegdöbbenően reakciós, felvilágosodás előtti « értékek » elburjánzását látjuk uralkodóink és alávetett-

jeik tudatában. Azt hiszem, épeszű ember 1945/46-ban nem igen akadt, aki azt merete volna jósolni, hogy Oroszországban fel fog támadni egy monarchista-teokratikus nacionalizmus. Ma — sajnos — éppen ez a helyzet: az orosz ellenzék friss forrásait egy új feketeszázasság bugyborékoló mocsara piszkolja be. Mi sem természetesebb, hogy olyan « ellenzékkel » van itt dolgunk, mely legcinikusabb és legreakciósabb képviselőiben megtalálja a hatalom obskurantistább köreihez vezető utat — mi sem természetesebb, mert az orosz sovinsztának elkerülhetetlenül fel kell tennie magában a kérdést: ugyan mi baja van egy hatalommal, mely Oroszország érzékzónáját Kubába és Afrikába tudta kiterjeszteni?

Analóg jelenségekkel találkozunk a bolsevik diktatúra más országaiban. Romániát nacionalista diktatúra uralja, mely a harmincas, negyvenes években Romániában igen népszerű latin fasizmusokra emlékeztet, külpolitikailag pedig a hagyományos román külpolitika lavírozó, rafinált trükkjeit folytatja. Kelet-Németország bolsevizmusa technokratikus « szocializmus », kb. úgy, ahogy azt a német reakció spengleri szárnya 1920 körül elképzelte. Csehszlovákia jelenlegi vezetői a szlovák fasizmus tradícióit képviselik, mert Csehországnak nincsenek jelentékeny reakciós, antidemokratikus hagyományai. (Ez a magyarázata ama szinte páratlan szadizmusnak, mellyel a moszkovita uralom Csehországot fojtogatta 1948/62 között és 1969 óta újra.)

Két ország van, mely a bolsevik diktatúra viszonyai között is — úgy tűnik — meg tudta haladni *saját* antidemokratikus hagyományait. Az egyik Jugoszlávia, mely még ma is az 1941/45-ös autochton ellenállás és az 1948-as szakadás energiáiból táplálkozik, és amelynek vezetősége, ha a makroszintű diktatúrához ragaszkodik is, megteremtett egy mikroszintű demokráciát; egyben *viszonylag* szabad utat nyitott egy jórészt marxista inspirációjú politikai kultúrának (e tény viszonylagosságát persze nagyon is éreztetik az 1972 utáni botrányos fejlemények: a Praxis betiltása, Mihajlov bebörtönzése, stb.).

Lengyelország szociálpszichológiai alkata jóval bizonytalanabbul alakult. 1968 után úgy tűnt, hogy itt is felül-

kerekedik egy olyan vörösre mázolt ellenforradalom, mely a lengyel nacionalista-értelmiségellenes-antiszemita reakció legrosszabb tradícióit hordozza. 1970 decembere azonban ezt az ellenforradalmat minden tömegbázisától elvágta, és most — úgy tűnik — tanúi vagyunk egy olyan Lengyelország féllégális felépülésének, mely sokkal inkább hordozza a lengyel múlt *demokratikus* mint *nacionalista* hagyományait.

Mi a helyzet Magyarországon?

Ha azt mondjuk, hogy Magyarország a « kompromisszumok országa », és a jelenlegi helyzetet innen akarjuk levezetni, akkor keveset mondtunk, sőt, a jelenlegi kurzus apologetikáján se jutottunk túl. Kis népeknek nagy hatalmakkal vívott küzdelme általában kompromisszummal végződik, és társadalmi forradalmakból is kialakulhatnak *termékeny* kompromisszumok. A magyar « kiegyezésnek » *nem* ez a jellemző vonása. Hanem az, hogy — többé vagy kevésbé idegen segítséggel — *megmerevítik* a magyar társadalom struktúráját.

Ezt a merev struktúrát 1514/26 között a Dózsa felkelés elnyomása, a Tripartitumban megnyilvánuló jogalkotás és a királyi hatalom Bécsbe való eltolódása rögzítette.¹ Lényegük szerint kompromisszumok, azonban nem a demokratikus fejlődés irányába nyomuló erők és a hagyományokat őrző erők kompromisszuma, mint pl. Nagybritanniában 1688 óta, hanem egy idegen orientációjú felső réteg (főnemesség) és egy megmerevedett középréteg (köznemesség) kompromisszuma a nemzet 90 %-ának « nemzet alá » szorításával, jogfosztásával.

Az 1514-1711 évek polgárháborús Magyarországon ez a fajta kompromisszum még korántsem tudott érvényesülni, mert az arisztokrácia egy többé-kevésbé törökbarát, és — nagy leegyszerűsítéssel — « köznemesi », és egy

¹ Bibó István: A magyar társadalomfejlődés és az 1945 utáni változások értelme. (*Válasz*, 1947 június; *Magyar Füzetek*, 4. szám.)

Habsburg-párti « főnemesi » pártra bomlott szét, a köznemesi (erdélyi) párt gondolatvilága pedig számos liberтариánus, sőt népi elemet szívott fel. Itt van az értelme — többek között — annak a megállapításnak, hogy a török megszállás Magyarország történetében nem pusztán negatívumként jelentkezett. Azonban 1711 rögzíti a kompromisszum által megszabott összes gazdasági, politikai, szociálpszichológiai, ideológiai keretet. Most elsősorban az utóbbiakra helyezük a hangsúlyt, bár természetesen a korszak egyik alapvető baja az volt, hogy akkor alakultak ki a nagybirtok túlméretezettségén alapuló egészségtelen földbirtokviszonyok.

A 18. századra Európában — elsősorban Franciaországban — az abszolút monarchia kialakulása, az áru-pénzviszonyok általánossá válása, és egy olyan osztály és értelmiség kialakulása jellemző, mely elméletileg kidolgozza az elvont állampolgári viszonylatokon alapuló alkotmányos államszerkezet modelljét. A római birodalom összeomlása óta a reneszánsz után másodszor kerül politikum (és gazdaság) az érdeklődés homlokterébe. Minderről Magyarországon szó sincs. Leegyszerűsítés volna mindezt az abszolútizmus « kimaradásából » levezetni, hiszen például Svájc abszolútizmus nélkül jutott el a modern politikai kultúrához. A probléma azonban éppen ott van, hogy Magyarországnak már volt egyfajta rögzített politikai kultúrája, mely a politikai élet problémáit a király és a nemesség közötti viszonyra egyszerűsítette.² Ezt a helyzetet szociálpszichológiailag tovább rontotta az 1723. évi *pragmatica sanctio*, mely egyszerre rögzítette az ország *illuzórikus* önállóságát és *valóságos* kiszolgáltatottságát.

Az úgynevezett teréziánus korszakra, melyet szélesebb értelemben 1711-80 közé helyezek, tehát egyoldalúan infrastrukturális, extenzív, mennyiségi fejlődés jellemző, mely a magyar társadalom minőségi viszonyait egyáltalán nem érinti, és teljességgel terméketlen a politikai

² Szécsi János: Az ittfelajtott nép. (Magyar Enciklopédista Társasága, 1945.)

kultúra kimunkálása szempontjából, bár igaz, hogy ebben a periódusban a magyar politikai kultúra társadalmi szükségessége nem is merül fel. A 18. század végén viszont, mikor a polgári nemzetállam problémái elkerülhetetlenül napirendre és a társadalmi figyelem középpontjába kerülnek, megdöbbentő formában jelenik meg a politikai kultúrálatlanság és mindenféle téveszme elburjánzása, mely — sajnos — az elkövetkezendő évszázadokban rányomja bélyegét a magyarság politikai arculatára. A probléma — hangsúlyozzuk — kifejezetten nem akkor jelentkezik, amikor a nemesi ellenállás a polgári szabadságfogalomba a *maga* szabadságfogalmát, az Emberi Jogok Nyilatkozatába a werbőczyánus közjogot helyettesíti és a Marseillaise-t latinra fordítja. Hanem akkor, amikor a Hajnóczy-nemzedéknek egy pillanatra sikerül tisztáznia ezt a — mondjuk — naív tévedést. Mert ebben a pillanatban a nemesi ellenállásból igen rosszhiszemű nemesi kollaboráció lesz, mely nem pusztán az alapvető közjogi viszonylatokat fogja fel tévesen, de a társadalmi együttélés *minden* szféráját zavaros, mizantróp és vulgarizáló vagy dagályos képzetekkel árasztja el.

E képzetek középpontjában a nemesi nacionalizmus áll, mellyel nem pusztán az a probléma, hogy az Európa-szerte kialakuló polgári nacionalizmust kell helyettesítenie. Ez Lengyelországban is így volt. Csakhogy a lengyel nemesi nacionalizmus őszintén kívánta Lengyelország függetlenségét, és ezért könnyebben szívott fel demokratikus elemeket: vagy — legalábbis — a lengyel függetlenségi mozgalmakon belül a demokratikus mozgalmakat demokratikusnak, az arisztokratikus mozgalmakat arisztokratikusnak lehetett nevezni. A problémák ott inkább csak a 20. században keveredtek össze, mikor a lengyel szocialista munkásmozgalom egyik szárnya a lengyel szocialista forradalmat az orosz szocialista forradalom *belül* kívánja megvalósítani. A magyar nemesi nacionalizmus viszont *nem* kívánta Magyarország függetlenségét, hanem Magyarországnak a Habsburg monarchia keretében való megmaradását, bizonyos specifikus történeti jogokkal. Ezért « nemzetietlenekként » kell kigyanúsítania nemcsak azokat a demokratikus mozgalmakat, melyek Magyarország

demokratikus átalakítását a bécsi abszolutizáló tendenciákra támaszkodva kívánják megvalósítani, hanem azokat is, amelyek ezt Magyarország függetlenségével kívánják egybekapcsolni: nemcsak a Berzeviczyeket és Diener Déneseket, de a Hajnóczy Józsefeket és Károlyi Mihályokat is. Azonban: a kompromisszumban rögzített specifikus jogok éppen egy feudális-antidemokratikus szerkezetet rögzítettek, és ezeknek demokratikus irányba való átalakítását *valóban* csak következetesen « labanc », vagy következetesen « kuruc » kiindulópontból lehetett volna megvalósítani. Így szívott fel Magyarországon a nacionalizmus erős antidemokratikus tendenciákat. És ez teszi Magyarországot Csehország ellenpontjává: ott az értelmiség többé-kevésbé egyértelműen a demokratikus fejlődés vonalára helyezkedett, függetlenül attól, hogy ez a fejlődés a Habsburg monarchia keretei *között*, vagy azokon kívül megy-e végbe.

Azonban: az a *nacionalizmus*, mely az ország *függetlenségét* kívánó demokráciával szemben is « magyarabbnak », « nemzetibbnek » kívánja magát feltüntetni, természetesen különféle hazugságra, ködképgyártásra, gyanúsítgatásra kényszerül. Nem elég arra hivatkoznia, hogy Magyarország helyzetét bizonyos történeti szerződések olyanra rögzítették, amilyen; arra sem, hogy egy bizonyos történeti kényszerhelyzetben több függetlenséget kívívni nem lehet, mert *így* nem válhatna nemcsak egy demokratikus, de egy arisztokratikus nacionalista köztudat kiindulópontjává sem. A magyar demokrácia és függetlenség harcseit kénytelen « idegen ügynökként », « idegenmajmolókként », « a magyar jellemtől idegenekként » elmarasztalni, ostoba ködképet gyártani egy olyan « magyarságtudatról », melyben az ország demokratikus átalakulásával és külpolitikai konstellációjával kapcsolatos *valóságos* problémákat egyrészt a múltra való dagályos hivatkozások, másrészt a közélettel semmi összefüggésben nem lévő magánéleti vonatkozások (öltözködés, szokások, stb.) szórítják ki. Így jön létre a magyar politikai kultúrátlanság három pólusa: az emberi jogoknak az osztrák-magyar viszonyt körülíró közjoggal való helyettesítése, a valóságos problémákat félretoló lírizáló historizmus, valamint

a közélet és a magánélet szférájának összekeverése. Míg az első a társadalmi emancipáció problémáitól elszakadt jogi fogalomrendszerben inkarnálódik, a másik kettő a zárt fogalmi gondolkodás ellenében, a képekben való « gondolkodás » irányában hat.

Mindezen jelenségek különös erővel törnek fel az 1795-1825 közötti periódusban, a ferenci abszolútizmus időszakában. Kétségtelen, hogy a reformkor publicisztikája — Széchenyitől kezdődően — ezeket az éveket mint a nagyfokú elmaradottság, elkultúrátlanodás, parlagiság időszakát bélyegezte meg, és nem volt azóta olyan magyar történetírás, amely különösebben pozitívan kívánta volna ezt az időszakot ábrázolni. Azonban a magyar történetírás különböző irányzatai nem vizsgálták azt a hasadást, amely a korszak « extra Hungariam non est vita »-öntudata és a *valóságos* helyzet között fennállt. Különösen nagy itt a Szekfű által képviselt szellemtörténeti iskola felelőssége, mert a korszak nemesi öntudatát csupán üres általánosságokkal jellemezte. Ez azonban nagyon is érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy Szekfű külön akarta választani ezt a korszakot az általa annyit magasztalt teréziánus korszaktól, nem különben az 1867-es kiegyezésnek legalább kiindulópontjától, mi több: olyan politikai struktúrát akart megalapozni, mely «szellemileg» épp az 1795-1825-ös periódushoz hasonlított; így el kellett vonatkoztatnia egyrészt a korszak *gyökereitől*, másrészt attól, hogy annak torz politikai látásmódja hogyan rakódott rá a magyarság *későbbi* történetére. Másrészt a marxizmus dogmatikus-ökonomista típusa szintén nem volt alkalmas arra, hogy a problémát megfelelő alapossággal bogozza ki, mert végül is az a tény, hogy a nemesség az adómentesség fejében az ország függetlenségéről « lemondott », még korántsem indokol nagyfokú kulturális hanyatlást, vagy akár az emberi viszonylatokkal kapcsolatos fogalmak összezavarodását. Németh László volt az, aki a harmincas években az egész problémához szerencsés kézzel nyúlt hozzá.

Bár marginálisan, de jelen van a magyar történetírásban és történetbölcseletben az az álláspont is, mely a nemesi ellenállás fentebb vázolt elmarasztalását ismét csak a

probléma összezavarása irányában hajtja túl. Diener Dénes « La Hongrie » című munkájában a köznemesség mindenfajta függetlenségi és alkotmányjogi küzdelmét a nemesi privilégiumokért folytatott harcként bélyegzi meg.³ Ez az álláspont párhuzamos azzal az idealista állásponttal, mely a nemesi alkotmányosságban a polgári demokráciánál « ősbibb », « jobban megalapozott » alkotmányossági típust vél felfedezni.⁴ Úgy látjuk azonban, hogy a magyar politikai kultúra megromlása *nem* a magyar függetlenségi harcok periódusában, hanem a köznemesség és a Habsburg uralom *szimbiózisának* periódusaiban következett be. Kétségtelen tény, hogy a nemesi alkotmányosság *lehetőségként* magában foglalta a demokratikus alkotmányossággá való fejlődés perspektíváját is. De az alkotmány ilyen típusú demokratizálása — minden egyéb nehézségen túl — csak a magyar-osztrák viszony végiggondolásával párhuzamosan lett volna végrehajtható. Ez a végiggondolás pedig — vonja le végkövetkeztetésként akár Magyarországnak a demokratizált összmonarchiában való feloldódását, akár teljes függetlenségét — mindenképpen ama « specifikus » helyzet elvesztésére vezetett volna, melyet Magyarország, pontosabban a magyar nemesség a Habsburg monarchián belül élvezett.

Említettük már, hogy a Habsburgokkal kompromisszumot kötő álláspont a függetlenségénél magát « magyarabbnak », « nemzetibbnek » igyekezett feltüntetni. De a nemzetiségi kérdés 19. századi fokozatos elmérgesedése által ez a téveszme « reálpolitikai » színezetet is kapott. Mert Magyarország függetlensége csupán átmenet lehetett a dunai-kelet-európai államszövetséghez, melynek középpontja ugyan valószínűleg a Kárpát medencében lett volna, de nem jelentett volna Magyarországnak « specifikus » jogokat. A helyzetből kifolyólag tehát a nemesi indíttatású nacionalizmus abban a hamis tudatban élt, hogy a demokrácia — akár osztrák-párti, akár Duna-konfederációs alakjában — a nemzet specifikus jogait csorbítja. Ez a nacio-

³ Diener Dénes: La Hongrie. Paris, 1927.

⁴ Bajcsy Zsilinszky Endre: Nemzeti Radikalizmus. Budapest, 1930.

nalizmus tehát rövid távú előnyökért adja fel azokat a nagyobb perspektívájú előnyöket, melyeket Magyarország, mint egy kelet-európai államszövetség szellemi központja, nyerhetett volna. A magyar kiegyezések par excellence antidemokratikus struktúrák, és ezen túlmenően is — a fent jelzett okok következtében — megzavarták a magyarság politikai kultúráját, s megrontották a magyar társadalom alapvető emberi viszonylatait.

A reformkor a legnagyobb szabású vállalkozás volt a magyar társadalom demokratikus átalakítására. De a mozgalom vezetői közül egyedül Kossuth volt az, aki *ösztönösen* felismerte a két lehetőség alternatíváit, viszont állást foglalni *valamelyik* (a Duna-konfederációs) elképzelés mellett ő is csak későn tudott; sokáig — s talán anélkül, hogy végiggondolta volna őket — ingadozott közöttük. Deák Ferenc felirati beszédei már ismét elszomorítóan mutatják a történeti-közjogi gondolkodás szférájába való visszacsúszást, a régi kompromisszumok felújítását és az alapvető társadalmi problémák félretolását.

1867 szociálpszichológiai vizsgálata azért fontos, mert a kiegyezéssel — formálisan — nemcsak az 1849-ben elakadt liberális-demokratikus fejlődés útja vált ismét szabaddá, de Ausztria és Németország 1866-ban történt, akkor véglegesnek tűnő szétválása valóban fölillantotta annak lehetőségét, hogy a monarchia immár *nem* a német-közép-európai « Drang nach Osten » eszköze lesz, hanem egy *valódi* dunai államszövetség magva. Ha így lett volna, valóban szélmalomharcnak ítélnénk Kossuth turini politikáját. Az 1867-es szociálpszichológiai kiindulópont azonban egészen más volt: lényegében az 1711 után kialakult kompromisszum polgárivá maszkírozott megisméltése. Így hát igen hamar meg is szülte azokat a végzetes döntéseket, melyek e kompromisszum pszichológiáját a kialakuló nemzetállamok korában sokkal veszélyesebb formában reprodukálták: a Hohenwárth-féle federalizmus megbuktatását, a cseh kiegyezés megakadályozását és a habsburgi imperializmusnál is erőszakosabb porosz-junker szövetséget. Igen nehéz Deákot és Andrássyt katasztrófa-politikusként beállítanunk, pedig azok voltak: néhány év alatt Magyarország olyan európaivá maszkírozott állammá

vált, ahol a pártviszonyok kizárólag a Bécshez való viszony szempontjai szerint alakultak (és így is csalással tudtak csak működni), ahol hisztérikus viták folytak a nemzeti-színű kardbojt kérdése körül, de a valódi szociális problémák megoldására még csak *kísérlet* sem történt, és ahol egy feudális szellemű bürokrácia mind megszállottabban próbálta kordában tartani a monarchia szláv népeit, egyre szorosabbra szöve a porosz bürokráciához fűződő szálakat. Az út — sajnos — 1867-től egyenesen vezet 1944-ig, s bár elkerülhetetlen folyamatok a történelemben ritkán adódnak, kétségtelen tény, hogy 1867 olyan « választópont » volt a magyarság számára, melyről más sínre futni meglehetősen nehéz lett volna.⁵

[...] Hogy hogyan lett a kiegyezés formálisan mégiscsak európai és liberális szellemiségéből a Horthy-rendszer szellemisége, ezt Bibó István igen alaposan elemezte, nekem ehhez kevés hozzáfűznivalóm lehet. Egy bizonyos: a huszas évekre Magyarország a Ferenc-korhoz hasonló szellemi sötétségbe borult. Ismét azt kell látnunk, hogy a szűk látókörű, feudális gyökerű nacionalizmus *nemcsak* a politikai légkört rongja el, hanem a politikai élettel Magyarországon túlságosan összefonódott szellemi életet, társadalmi szokásokat, stb. is. Ha azt nézzük, hogy az 1918-as októberi forradalom vezetőit a fehér kurzus rossz-hiszemű publicisztikája, sőt történetírása *egyszerre* próbálta holdkóros idealistaként és erőszakos kalandorként « megbélyegezni »; ha azt tekintjük, hogy ugyanez a sajtó a francia választások alkalmával mindig a jobboldalnak « drukkol », noha az annyit ostromozott Trianon revíziójára éppen a baloldal lett volna hajlamosabb, akkor nyilvánvaló, hogy itt már a politikai etosz lezüllése a politikai logoszt, sőt a legszűkebb értelemben vett reálpolitikai érzéket is gyökereiben kezdte ki. Mindezek fi-

⁵ Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. (*Válasz*, 1948 április. Megtalálható a Szabó Zoltán szerkesztette « Harmadik út » c. gyűjteményes Bibó-kötetben is.)

gyeembe vételével a « nemzeti szocialista » totalitáriánizmus 1944 március 19-i és október 15-i magyarországi győzelme könnyen megmagyarázható, hiszen az ezeknek az eseményeknek a során uralomra jutott csoportok többé-kevésbé következetesen végigvitték az 1920-as premiszszák « logikáját ». Arra kell még itt rámutatnunk, hogy míg a 67-es logikának Magyarország közvéleménye még — ha sokszor a valóságos problémák eltorzult látása árán is, de — ellenállt, addig 1920 után — ahogy fentebb jeleztem — az úgynevezett keresztény középosztály a maga « logikáját » a tömegek felé is sikerrel közvetítette, és Magyarország többé-kevésbé jobboldali ország lett, amit az 1939. évi választás eredménye eléggé bizonyít. Fentebb rámutattam már arra, hogy mindezzel szemben megindult egy, az adott helyzetből kiinduló, és a kurzus historizmusát jó irányba « átfordító » demokratikus politikai hullám is, anélkül azonban, hogy szélesebb tömegeket tudott volna megnyerni. Ebben szerepet játszott — sok egyéb tényező között — az is, hogy a korábbi irrealitásokkal ellentétben — 1942-43-ban Horthyék a deáki reálpolitika szerepeit kezdték játszani. Ez természetesen átvezethetne minket a demokrácia problémájának vizsgálatába: tudniillik abba, hogy ezt a politikai fogalmat nem helyes a többség uralmaként felfogni, lévén a demokrácia a *humanizmus* politikai vetülete. A demokratának az emberi méltóságot akkor is védelmeznie kell, ha a többség nem kíván emberi méltóságot. Ezzel azonban visszanyarodtunk a tanulmányom elején fölvetett problémákhoz.

Összegezve: az 1711-1945 között megkötött magyarországi kompromisszumokról azt mondhatjuk, hogy azok a következő értelemben hatotak károsan a magyar közudatra:

1. elterelték a figyelmet az emberi emancipáció valóságos szükségleteiről és ezzel gátolták a modern európai értelemben vett politikai kultúra kialakulását;

2. a magyar nemzettudat középpontját egy közép-európai fél-függésben és a környező kis népek iránti feudális stílusú megvetésben jelölték meg;

3. rövid távú reálpolitikai koncepciókat gyártottak, szélesebb perspektívájú reálpolitika helyett;

4. a politikai fogalomalkotás helyett a politikai «képek» szintjén történő «gondolkodásra» készítették;

5. torzul jelölték ki a politikum helyét a társadalom egészében, mert a közélet, magánélet és szellemi élet határainak elmosásával a politikum körét hol túl szélesre, hol túl szűkre szabták.

E folyamat káros következményeinek elemzésével — úgy hiszem — többre mehetünk, mint a szellemtörténeti iskolának a «magyar illúzionizmussal» kapcsolatos szólamaival. S azoknál is mélyebbre mehetünk, akik — sommásan — «az úri bitangok országának», vagy «a fasizmus őstalajának» nevezik Magyarországot. Egyúttal bizonyos fokig kulcsot kaphatunk a jelenlegi helyzet megértéséhez.

A legvidámabb barakk

Az alanti beszélgetést megelőzően a szerző az ellenzékiesség szükségességéről és a szomszéd országokbeli mozgásokkal való szolidaritásról elmélkedik. E ponton lép be a képzeletbeli beszélgető partner.

Még egy jóhiszemű és értelmes ember is ezt válaszolhatná erre: — Igaz, hogy Magyarországon nincs komoly, számottevő ellenzék. De kevesebb az *ok* is egy ilyen ellenzék megjelenésére, mint a többi csatlós államban. Ki tagadhatná, hogy ha az összes gazdasági, politikai, szellemi tényezőket figyelembe vesszük, mégis csak nálunk a legelviselhetőbbek a viszonyok. Miért alakuljon ki nálunk egy értelmiségi ellenzék? Hiszen, ha az értelmiségi (és nemcsak az értelmiségi) körülnéz a többi, a Szovjetuniótól függő helyzetben levő országban, azt fogja látni, hogy a jelenlegi helyzetnél csak rosszabbat kaphatunk, jobbat